

Om en rond: een semantische vergelijking

Joost Zwarts*

Abstract

This paper compares the semantics of two closely related words in Dutch, *om* and *rond*, that both correspond to English *round*. Building on earlier studies of the English word, a map of meanings is constructed on which *om* and *rond* define their specific territories. The notion of path plays an important role in these meanings. The two semantic territories of *om* and *rond* are shown to be convex, nearly disjoint and oriented in opposite directions of the map.

De voorzetsels van het Nederlands vormen in vergelijking met de naamwoorden en werkwoorden een kleine klasse. We zouden daarom verwachten dat de voorzetsels, om efficiënt gebruik te maken van de beperkte lexicale middelen, allemaal hun eigen semantische territoria hebben, duidelijk van elkaar afgebakend. Dat lijkt niet altijd zo te zijn. Er zijn voorzetsels die elkaar op het eerste gezicht niet veel ontlopen in betekenis, en misschien het treffendste voorbeeld daarvan zijn *om* en *rond*. Soms lijken die twee woorden inwisselbaar:

(1) om de tafel zitten = rond de tafel zitten

maar in andere gevallen is dat duidelijk niet zo:

(2) om de hoek wonen ≠ rond de hoek wonen

Het naast elkaar bestaan van *om* en *rond* roept de volgende vraag op, die dit artikel probeert te beantwoorden:

Hoe zijn betekenissen tussen *om* en *rond* verdeeld?

Om deze vraag te beantwoorden hebben we een soort semantische landkaart nodig, een overzicht van de beschikbare betekenissen in hun onderlinge samenhang, waarop we

* Adres: UiL OTS, Trans 10, 3512 JK Utrecht en Radboud Universiteit Nijmegen. Email: Joost.Zwarts@let.uu.nl. Eerdere versies van dit artikel zijn gepresenteerd op colloquia in Utrecht, Nijmegen, Amsterdam en Konstanz en ik dank mijn toehoorders voor discussie. Ik ben ook dankbaar voor de opmerkingen van Nard Loonen en Ad Foolen en in het bijzonder voor het uitgebreide commentaar van Fons Moerdijk, dat tot belangrijke aanpassingen in het artikel heeft geleid. Het onderzoek voor dit artikel werd financieel mogelijk gemaakt door subsidies van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek (NWO) (subsidie 051-02-070 voor het Cognitieproject *Conflicts in Interpretation* en subsidie 220-70-003 voor het PIONIER-project *Case Cross-Linguistically*).

de lexicale ‘territoria’ van *om* en *rond* kunnen aangeven. In Haspelmath (2003) wordt een overzicht gegeven van het gebruik van ‘semantic maps’ in taalvergelijkende studies van grammaticale fenomenen. Hier wordt deze methode voornamelijk gebruikt om twee woorden te vergelijken binnen één taal wat betreft hun lexicale semantiek. De semantische plattegrond zal ik in paragraaf 1 uittekenen aan de hand van illustratieve Nederlandse voorbeelden en in paragraaf 2 gebruiken om meer systematisch te bepalen met welke gebieden *om* en *rond* corresponderen in het moderne Nederlands, voornamelijk als bijwoord en voorzetsel in ruimtelijk gebruik. Die verdeling is onderhevig aan een aantal algemene semantische principes, zoals ik in paragraaf 3 zal laten zien.

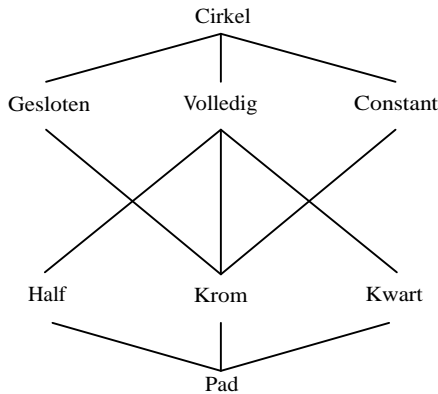
1 Ronde betekenissen

Waar het Nederlands twee, of zelfs drie, nauw verwante woorden heeft, doet het Engels het voornamelijk met één woord: *round* (met als variant *around*). De veronderstelling die ik maak is dat de twee Nederlandse woorden *om* en *rond* samen het gebied dekken dat *round* in zijn eentje voor zijn rekening neemt.¹ Daarmee bedoel ik niet dat *om* en *rond* samen precies alle betekenissen hebben die *round* heeft. *Round* heeft betekenissen die noch door *om* noch door *rond* worden uitgedrukt (zoals in *to come round* ‘bijkomen’) en *om* en *rond* hebben betekenissen die bij *round* niet zijn terug te vinden (*om beurten* ‘in turns’, bijvoorbeeld). Dat neemt niet weg dat er een semantisch domein of lexicaal veld is waar de woorden uit beide talen betrekking op hebben.

Hoe ziet dat domein er uit? Voortbouwend op Schulze (1991, 1993), wordt in Zwarts (2004) de polysemie van het woord *round* in kaart gebracht binnen een model-theoretische semantiek waarin de notie *pad* centraal staat. Paden spelen een belangrijke rol in de semantische analyse van directionele voorzetsels en werkwoorden (zie bijvoorbeeld Jackendoff 1983 en Lakoff 1987 en vele anderen). Een pad kan omschreven worden als een curve met een richting, voorgesteld door een lijn met aan één van beide uiteinden een pijlpunt. Om het gebruik van *round* (en andere richtingswoorden, zoals *over*) te beschrijven zijn drie eigenschappen van paden belangrijk: vorm, functie en domein. Die drie eigenschappen bepalen de dimensies van de kaart die we willen tekenen. Van deze drie dimensies is padvorm het belangrijkste om de verhouding tussen *om* en *rond* te begrijpen en daarom begin ik daarmee.

Elke betekenis van het Engelse *round* is gebaseerd op een verzameling paden van een bepaalde vorm. Al die padvormen zijn afgeleid van de cirkelvorm. Omdat betekenissen corresponderen met verzamelingen paden, en de ene verzameling deel kan zijn van de andere verzameling is het mogelijk om betekenissen te ordenen van strikter (sterker) naar ruimer (zwakker). Een belangrijk deel van de polysemie van *round* kan zo worden voorgesteld als een netwerk van betekenissen, zoals ook in andere analyses van polyseme woorden (die van *over* in Lakoff 1987, bijvoorbeeld):

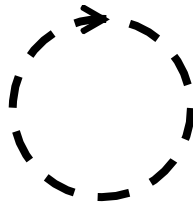
¹ Het derde en vierde deel van Figuur 1 stellen de relatie uit van de verzameling voor: de verzameling

Figuur 1: Ronde betekenissen

Als ik de term ‘betekenis’ gebruik in dit artikel bedoel ik er dus meestal een van de knopen uit Figuur 1 mee: een verzameling paden die hoort bij een betekenis die een woord als *round* kan hebben in een bepaalde context.

De meest ruime betekenis die in theorie beschikbaar is voor *om* en *rond*, duid ik aan met Pad , aan de onderkant van de kaart in Figuur 1. Dit is de verzameling van alle paden, van welke vorm dan ook. Aan de bovenkant van de kaart vinden we juist de meest specifieke betekenis, Cirkel , de verzameling van alle paden die precies één perfecte cirkelbeweging beschrijven:

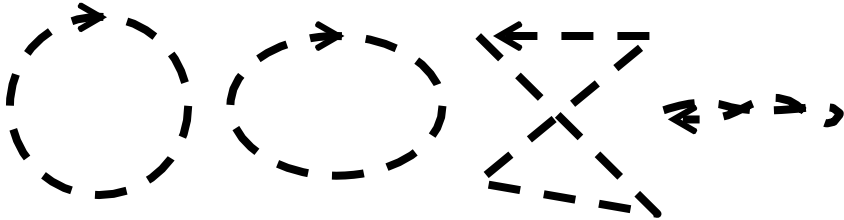
Figuur 2: Een Cirkel -pad

Ik moet benadrukken dat deze betekenis veel preciezer is dan de betekenis die in bijvoorbeeld het *Woordenboek der Nederlandsche Taal* (WNT) wordt genoemd als ‘grondbetekenis’ van *om* en *rond*, namelijk ‘in een kring’ (WNT X, kolom 129). De Cirkel -betekenis omvat alleen die ‘kringen’ die een constante afstand tot het middelpunt hebben en eindigen waar ze begonnen. We zullen verderop zien hoe de kring-betekenis kan worden opgevat als een verruiming van de Cirkel -betekenis.

Het is duidelijk dat $\text{Cirkel} \subseteq \text{Pad}$, omdat elk cirkelpad natuurlijk een pad is, maar tussen die twee zitten nog andere verzamelingen X waarvoor geldt $\text{Cirkel} \subseteq X \subseteq \text{Pad}$. Elke X is een *oprekking* van het cirkelbegrip, die resulteert als we het cirkelpad in Figuur 2 nemen en dat op verschillende manieren vervormen. Er zijn een aantal van die opgerekte cirkelvormen die belangrijk zijn voor de interpretatie van *round* en van *om* en *rond*. De lijnen in Figuur 1 stellen de relatie van deelverzameling voor: de verzameling

van Gesloten paden is dus een deelverzameling van de verzameling van paden die Krom zijn.

Een ruimere klasse van paden dan de cirkels vormen allereerst de lussen: paden die beginnen waar ze eindigen en dus een Gesloten circuit vormen. Elke cirkel is zo'n gesloten lus, maar er zijn ook lussen die geen cirkel zijn:

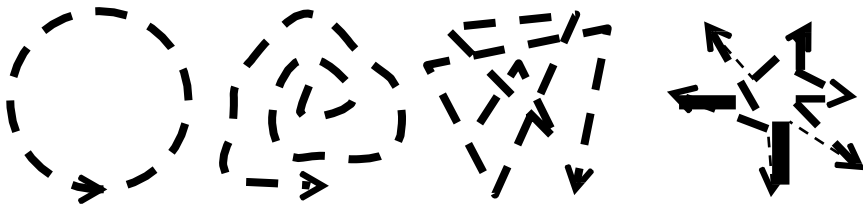
Figuur 3: Gesloten paden

Ook elliptische en achtvormige paden zijn gesloten zolang ze maar terugkeren bij hun beginpunt en zelfs een heen-en-weerpad langs een rechte lijn hoort bij deze klasse. We zien deze gesloten betekenis duidelijk in het gebruik van *om* en *rond*:

- (3) een straatje om, een ommetje, bloedsomloop
we zijn rond, de ronde doen, rondreis

In deze betekenissen wordt geen andere eis gesteld aan de afgelegde routes dan dat ze (ongeveer) terugkeren op het punt waar ze begonnen.

Een andere klasse waar de cirkels in zitten zijn de paden die Volledig zijn. Ten opzichte van een middelpunt doorloopt een cirkelvormig pad alle richtingen en in die zin kunnen we zeggen dat het de eigenschap volledigheid heeft. Maar een pad kan ook alle richtingen doorlopen zonder dat het terugkeert op de oorspronkelijke positie, bijvoorbeeld in het geval van een spiraalvormig pad. Ook een kriskraspad kan worden gezien als volledig, omdat het alle kanten uitgaat, net als een pad dat in alle richtingen gaat vanuit een centraal punt:

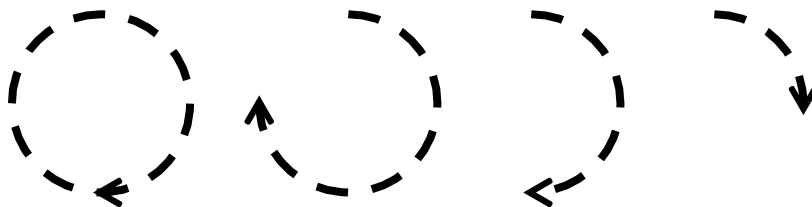
Figuur 4: Paden die Volledig zijn

Om en *rond* vertonen allebei deze betekenis Volledig, die in de woordenboeken wordt omschreven als 'in alle richtingen (door)', 'naar alle kanten', 'aan alle kanten (omsloten)', 'op alle punten van Figuur 4' en 'in alle richtingen'. De verzameling voor: de verzameling

- (4) om het lichaam gewikkeld, omsluiëren
het eiland rond rijden, rondkijken

Om de semantische kaart overzichtelijk te houden, zal ik in dit artikel de verschillende soorten volledige paden niet van elkaar onderscheiden. Dat heeft geen grote gevolgen voor de uiteindelijke conclusies over de verdeling van *om* en *rond*.

Cirkels zijn paden die zowel volledig als gesloten zijn, maar omgekeerd zijn niet alle volledige lussen cirkels. Wiskundig gezien is de verzameling $Cirke1$ dus een echte deelverzameling van de doorsnede van $Volledig$ en $Gesloten$: $Cirke1 \subset Volledig \cap Gesloten$. Wat de cirkels onderscheidt van andere volledige lussen (zoals elliptische of rechthoekige paden) is dat ze *Constant* zijn: elk punt van het pad bevindt zich op dezelfde afstand van het middelpunt. Ook elk *deel* van een cirkelpad, zoals drie van de onderstaande paden dat zijn, is een constant pad, maar zonder dat het volledig en gesloten is:

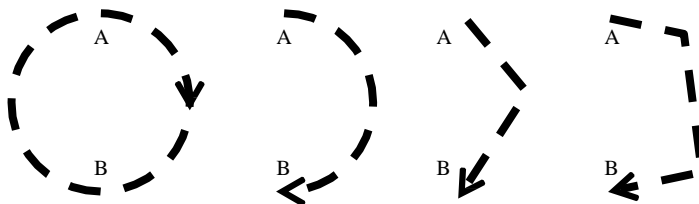

Figuur 5: Paden die Constant zijn

Dat de betekenis van *om* en *rond* niet op een volledig of gesloten pad hoeft te zijn gebaseerd, maar slechts op een deel ervan, laten de volgende voorbeelden zien:

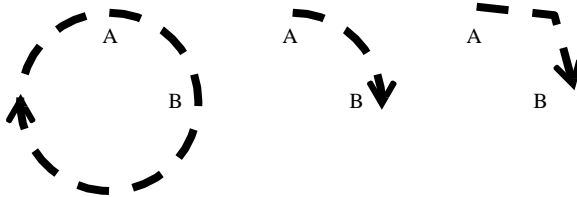
- (5) om de Kaap heen varen, de hoek om
de Kaap rond

Toch is constantheid een te sterke eigenschap om uit te drukken wat er in deze voorbeelden gebeurt. Als een schip om iets heen vaart, is het in deze betekenis essentieel dat het aan de andere kant ervan terecht komt, maar niet wat de precieze vorm van de afgelegde route is. Belangrijk is dat in een cirkelvormig pad altijd twee punten A en B te vinden zijn die *tegenover* elkaar liggen. Die eigenschap, die ik *Half* noem, geldt ook voor paden waarvan alleen beginpunt en eindpunt tegenover elkaar liggen:

Figuur 6: Paden met de eigenschap Half

Op dezelfde manier heeft elk cirkelpad ook twee punten A en B die, vanuit het middelpunt gezien, in richtingen liggen die loodrecht op elkaar staan, een eigenschap die ik *kward* noem. Diezelfde eigenschap zien we ook in andere paden:

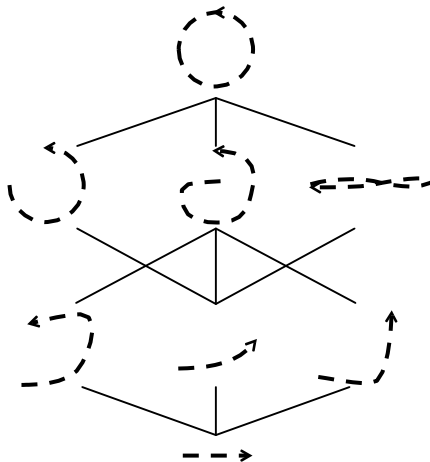
Figuur 7: *Paden met de eigenschap kward*

Tenslotte kunnen we zeggen dat elk *Cirkei*-pad ook een *Krom* pad is, en dat geldt natuurlijk voor elk pad dat niet recht is. Hier zijn voorbeelden van *om* en *rond* waarin we deze betekenis vinden:

- (6) een omweg
een ronde rug

Een omweg is een weg die langer is dan de kortste verbinding tussen twee punten en omdat die kortste verbinding een rechte lijn zou kunnen zijn is een omweg altijd een *Krom* pad. Een ronde rug is een niet-rechte rug.

Het volgende diagram laat een aantal kenmerkende paden zien voor elke betekenis, zodat we beter kunnen zien dat alle ronde betekenissen zijn af te leiden door een cirkelpad op bepaalde manieren te vervormen of transformeren, met de rechte lijn als eindpunt:

Figuur 8: *'Transformaties' van een cirkel*

Bij die transformaties blijven bepaalde meetkundige en topologische eigenschappen van de cirkel behouden en raken andere verloren. Het resultaat is een familie van betekenissen met familiegelekenissen, afgeleid van een centraal prototype (de *CirkeI*). Hoewel de prototypische betekenis hier niet in het midden van de polyseme categorie staat maar bovenaan, komt het overeen met de notie van radiale categorie in Lakoff (1987).

Drie opmerkingen voordat we kort naar de functies en domeinen van paden gaan kijken. Om te beginnen zijn betekenissen niet zo precies als we ze geformuleerd hebben. Als we zeggen dat een pad gesloten is indien begin- en eindpunt identiek zijn, moet dit met een zekere ruimheid worden opgevat. We zijn rond na een ommetje, niet als we *precies* op dezelfde plek terugkwamen waar we begonnen, maar op *ongeveer* dezelfde plek. Een *Kwart* pad voor *om de hoek* maakt een hoek van ongeveer 90 graden. Zo heeft elke betekenis in Figuur 1 een zekere bandbreedte die het gevolg is van de vage manier waarop woorden in de praktijk worden gebruikt en die onderscheiden moet worden van polysemie.

We maken op de kaart geen onderscheid tussen ‘enkelvoudige’ en ‘meervoudige’ paden. In plaats van één keer kan een cirkelvormig pad ook meerdere keren rond gaan, zoals in *omwentelingen* of *rond en rond*. Het is me niet duidelijk of dit onderscheid een aparte dimensie vereist of dat het op de een of andere manier in de huidige kaart zou moeten worden ingepast. Daarom zal ik dit onderscheid links moeten laten liggen.

Tenslotte moet worden opgemerkt dat Figuur 1 de kaart nog op een andere manier eenvoudiger voorstelt dan die in werkelijkheid is. Behalve de betekenissen die zijn aangegeven, zoals *GesIoten* en *VoIIediG*, hadden we ook combinaties van betekenissen moeten opnemen, voorgesteld als wiskundige doorsnedes, zoals $GesIoten \cap VoIIediG$, een betekenis die zich op de kaart boven *GesIoten* en *VoIIediG* bevindt. Die betekenis, die in de woordenboeken wel wordt aangeduid als ‘in een kring’, is belangrijk voor gebruiksvormen van *om* en *rond* waarbij *GesIoten* en *VoIIediG* hand in hand gaan, en alleen *Constant* als prototypische eigenschap ontbreekt. Het opnemen van zulke combinaties op de kaart vergroot de mogelijkheden van het model om betekenissen adequaat te plaatsen, maar voor dit artikel heb ik gekozen voor een eenvoudiger variant.

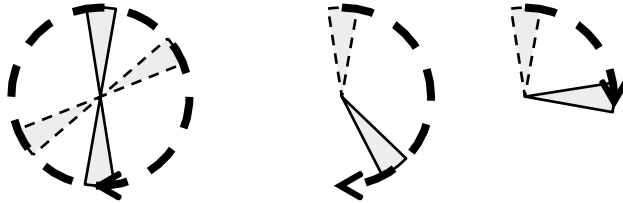
We hebben in kaart gebracht wat de vormen van paden zijn die belangrijk zijn voor *round* en *rond* en *om*. De volgende dimensie van de kaart is de *functie* van paden. Hierboven gaven we steeds voorbeelden van *om* en *rond* waarin sprake is van een *verplaatsing* langs een pad. Het pad geeft dan de achtereenvolgende posities aan van een bewegend object. Een pad kan ook gebruikt worden om de *verdeling* van een langwerpige object of van een verzameling aan te geven:

- (7) de ketting om haar hals, samen om de tafel zitten
nevels rond de bergtop, de tribune rond het podium

Er verplaatst zich hier niets, maar het pad geeft de posities aan van delen van een object of elementen van een verzameling in een statische configuratie. Ook de contouren van een object kunnen met een pad worden aangegeven, zoals in *een rond raam*, waarin de omtrek van het raam correspondeert met een cirkelpad. Het is ook mogelijk dat een pad representeert hoe een object zijn oriëntatie verandert in de tijd, hoe delen ten opzichte van elkaar bewegen. Een aantal van de padvormen uit Figuur 1 zijn belangrijk in verband met rotatie:

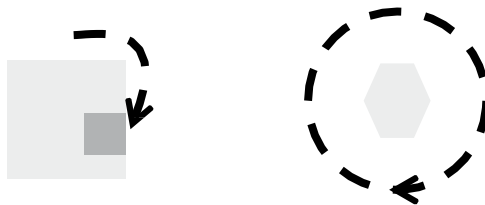
- (8) omwentelen (Vo11ediG), zich omkeren (Ha1f), omvallen (Kwart)
ronddraaien (Vo11ediG)

Als een object roteert, bewegen perifere delen van dat object rond een centraal, stilstaand punt en ze kunnen daarbij een geheel of gedeeltelijk cirkelpad beschrijven:

Figuur 9: Rotatiepaden

Als we praten over functies van paden in verband met ronde betekenissen hebben we het dus over rond *zijn* (contour of extensie), rond *gaan* (verplaatsing) of rond *draaien* (rotatie). Een vierde functie van paden is om lokaties aan te duiden en dat kan weer op twee manieren. In *de winkel om de hoek* wordt de winkel gelokaliseerd op het *eindpunt* van een *kwart*-pad, terwijl in *rond Amsterdam* een volledig *Cirke1*-pad met Amsterdam als middelpunt gebruikt wordt om een omgeving te definiëren ('in de buurt van, bij Amsterdam'). Deze omgeving is dan het inwendige van dit pad, alle punten die er binnen liggen.

Figuur 10: Eindpunt en inwendige van paden

We hebben steeds over ronde betekenissen in één domein gesproken, namelijk het ruimtelijke, maar ook in andere domeinen kunnen deze betekenissen worden toegepast, zoals het temporele:

- (9) uw bedenktijd is om, om drie uur
het hele jaar rond, rond 1900

Rotatie (van 180 graden) speelt een belangrijke rol in metaforen voor verandering, waarbij het idee lijkt te zijn dat tegenovergestelde toestanden en opvattingen corresponderen met tegengestelde richtingen:

met rotatie:

(10) ompraten, omrekenen, omtoveren, het parlement is om

In de domeinen van graad en hoeveelheid wordt *rond* gebruikt om volledigheid aan te geven:

(11) afronden, het verhaal is rond, ronde getallen

Deze betekenissen zijn *Vo11ediG*, niet in de zin dat er een pad is dat alle richtingen doorloopt, in de letterlijke ruimtelijke zin, maar zo dat alle delen van een geheel doorlopen worden: alle onderdelen van een verhaal, alle decimalen van een getal.

2 De verdeling van om en rond

Nu we een goed idee hebben van het landschap van betekenissen dat een rol speelt bij de interpretatie van *om* en *rond* kunnen we ons richten op de hoofdvraag van dit artikel: hoe verdelen *om* en *rond* dit landschap? Bij het beantwoorden van die vraag zal de nadruk liggen op het ruimtelijke gebruik van *om* en *rond* in hun optreden als bijwoord of voorzetsel. Ik zal een aantal syntactische en morfologische contexten de revue laten passeren waarin we het contrast tussen *om* en *rond* duidelijk kunnen zien: in predikaatspositie, nominale samenstellingen, in verkleinwoorden, prepositioneel, postpositioneel en als partikel bij werkwoorden. Vooral die laatste context biedt goede aanknopingspunten om de taakverdeling tussen *om* en *rond* in beeld te krijgen. Termen als predikaat en partikel gebruik ik hier trouwens zuiver descriptief, om gemakkelijk bepaalde gebruiksvormen van *om* en *rond* aan te kunnen duiden in het hier volgende overzicht. Voor recente studies die deze voorzetsels in een ruimer syntactisch en semantisch verband plaatsen, verwijs ik naar Broekhuis (2002) en Loonen (2003).

2.1 Om en rond als predikaten

Onder predikatief gebruik versta ik hier het voorkomen van *om* of *rond* in combinatie met het werkwoord *zijn*. Hieronder staan een aantal voorbeelden met een aanduiding van de betrokken padvorm:

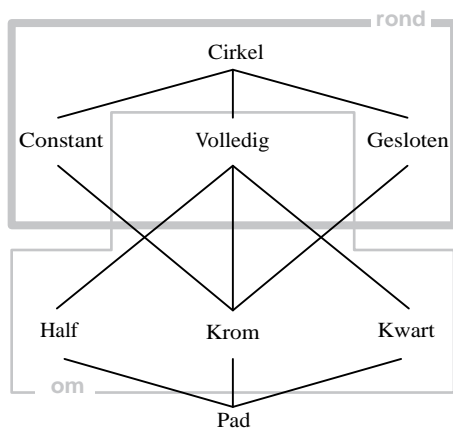
(12)	a	Deze weg is om	Krom
	b	De boom is om	Kwart
	c	Het parlement is om	Half
	d	Het uur is om	Vo11ediG
(13)	a	We zijn weer rond ('terug')	Gesloten
	b	De fusie is rond ('klaar')	Vo11ediG
	c	De aarde is rond	Cirkel
	d	De boog/hoek is rond	Constant

In de meeste gevallen kunnen we een verband leggen met de verschillende ronde betekenissen die we in de vorige paragraaf gedefinieerd hebben. We zagen al dat *om* in (12a)

op een niet-rechte weg moet duiden, dat de top van de boom in (12b) een kwartcirkel beschrijft en dat het parlement in (12c) een metaforische rotatie heeft ondergaan van 180 graden. In (12d) lijkt een verband met de volledige betekenis aannemelijk gezien het feit dat tijdsperioden op basis van natuurlijke en conventionele cycli als ‘rond’ worden opgevat (*het hele jaar rond, de klok rond*). In het gebruik van *rond* in (13a) hebben wij een gesloten pad doorlopen en de voltooiing van de fusie in (13b) duidt op een volledig pad, een pad dat in dit geval niet alle ruimtelijke richtingen doorloopt, maar alle fases die een fusie met zich meebrengt. De aarde in (13c) is weliswaar een bol en geen cirkel, maar die bolvorm nemen wij door zijn contour waar als cirkel. Ook hoeken en bogen kunnen, zoals we zagen, door hun eigenschap van constantheid *rond* genoemd worden, zoals in (13d).

Bij het benoemen van een betekenis van *om* of *rond* nemen we de meest specifieke categorie (dat wil zeggen, de kleinste verzameling paden) die alle vormen omvat die bij die betekenis horen. De contour van de aarde in (13c) heeft ook de eigenschappen *Volledig* en *Constant*, maar omdat deze volgen uit de meer specifieke *Cirkel*-eigenschap kiezen we deze laatste als karakterisering van de betekenis van *rond* in dit voorbeeld. Aan de andere kant moet onze karakterisering ook algemeen genoeg zijn om alle situaties te kunnen omvatten die bij een gebruiksvorm horen. De zin in (13a) kan ook best gebruikt worden voor paden die langs een cirkelvormig pad terugkeren bij hun vertrekpunt, maar omdat dit niet noodzakelijk is, is *Gesloten* de sterkst mogelijke categorie die we kunnen kiezen om deze betekenis te karakteriseren. Zo geldt ook voor (13d) dat de eigenschappen *Half* (voor *boog*) en *Kwart* (voor *hoek*) geen deel uitmaken van de betekenis die *rond* hier heeft, maar volgen uit de specifieke eigenschappen van bogen en hoeken.

Als we nu de plattegrond erbij nemen, kunnen we de verschillende betekenissen die *om* en *rond* als predikaten hebben weergeven als gebieden:

Figuur 11: Verdeling van *om* en *rond* als predikaten

Het valt dan onmiddellijk op dat *rond* betekenissen heeft bovenaan de kaart en *om* onderaan. We kunnen ook zeggen dat *rond* semantisch sterker is dan *om*. Bovendien is er alleen overlap voor de *Volledig*-betekenis. Dat betekent niet dat *om* en *rond* in deze positie synoniem zijn. Vergelijking van de voorbeelden (12d) en (13b) maakt duidelijk dat de volledig-

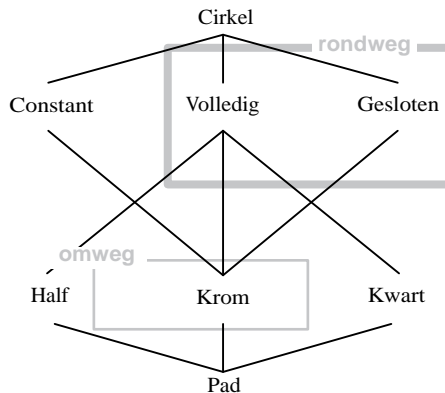
heid van *om* betrekking heeft op tijdsruimtes (het WNT geeft ook voorbeelden met *jaar* en *tijd*), terwijl *rond* duidt op zaken (scheidingen, deals, programma's, ...) die opgelost of voltooid moeten worden.² Omdat onze plattegrond maar één semantische dimensie aan-geeft (die van padvorm), zijn dit soort semantische specialisaties niet zichtbaar.

2.2 Om en rond in nominale samenstellingen

Nominale samenstellingen met *om* zijn uiterst zeldzaam, maar er is een samenstelling die het contrast met *rond* in deze context direct duidelijk maakt:

(14) omweg (Krom) - rondweg (Volledig)

Op z'n minst is een omweg een weg die niet recht is (dus Krom) en een rondweg een weg die een middelpunt aan alle kanten omsluit (dus Volledig, en misschien ook Gesloten). Gegeven de plattegrond is de betekenis van *rond* dus sterker dan de betekenis van *om* in deze context, in lijn met de bevindingen van de situatie bij het predikatieve gebruik.

Figuur 12: Verdeling van omweg en rondweg

2.3 Om en rond in verkleinwoorden

Vergelijkbare contrasten vinden we in verkleinwoorden:

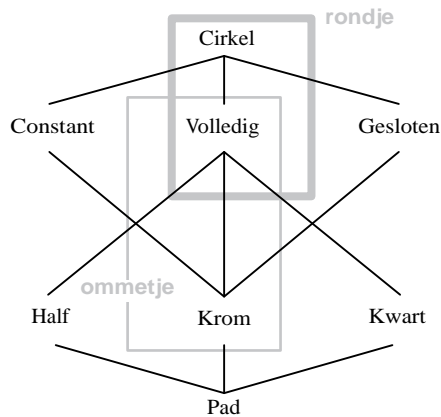
(15) ommetje - rondje

In hun verkleinvormen laten zowel *om* als *rond* een Gesloten betekenis toe (terugkomen waar je begonnen bent) met subtiele additionele verschillen:

2 Het WNT noemt het een politieterm en geeft als aanhaling *Eindelijk is de zaak van de oprichting van het filiaal der Amsterdamsche bank te Utrecht ... geheel „rond”, zooals de politieterm luidt* (Handelsblad 20 oktober 1918).

- (16) a Ik maakte een ommetje
 b Ik maakte een rondje

Daarnaast kan in (16a) *ommetje* ook ‘omweg’ betekenen (dus *krom*) en *rondje* kan in (16b) een versterkte *Cirkel*-betekenis hebben, die bij *ommetje* echter totaal ontbreekt. Dat leidt tot de verdeling in Figuur 12:

Figuur 13: Verdeling van ommetje en rondje

2.4 Om en rond als preposities

Merkwaardig genoeg is het moeilijk om juist bij de preposities *om* en *rond* duidelijke contrasten te vinden. Beide woorden kunnen gebruikt worden om een volledig pad aan te geven (al dan niet gesloten):

- (17) a een reis om de wereld - een reis rond de wereld (allebei *V_oIIediG*)
 b om de tafel zitten - rond de tafel zitten (allebei *V_oIIediG*)

Merk op dat het met preposities niet mogelijk is om de betekenis *Gesloten* te hebben, zonder ook *V_oIIediG* te zijn. Omdat het pad gedefinieerd is ten opzichte van een referentieobject (de wereld, de tafel) is een gesloten pad ook altijd een pad dat het referentieobject aan alle kanten omvat.

Ook halve paden zijn mogelijk als interpretatie van zowel *om* als *rond*:

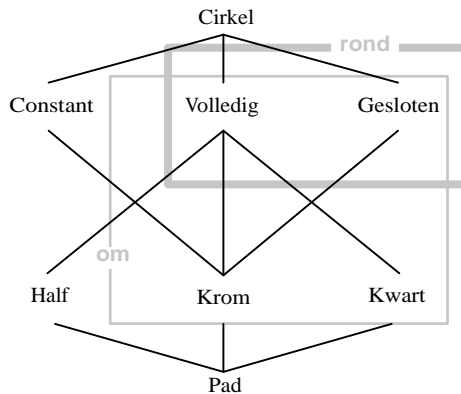
- (18) a om de haard zitten - rond de haard zitten (allebei *H_aI_f*)
 b om de Kaap varen - rond de Kaap varen (allebei *H_aI_f*)

In het eerste paar in (18) vormen de zittende mensen een halve cirkel met de haard in het middelpunt. In het tweede paar vormt een pad van de zelfde vorm de route van een schip ten opzichte van de Kaap.

Wel zien we een duidelijk contrast in de volgende voorbeelden:

(19) om de hoek wonen - ?rond de hoek wonen

De *kwart*-betekenis die *om* in deze context heeft (zie Figuur 10), is niet beschikbaar voor *rond*. Ik concludeer daarom dat, voor zover het ruimtelijke betekenissen betreft, de preposities *om* en *rond* als volgt op de kaart geplaatst kunnen worden:

Figuur 14: Verdeling van de preposities *om* en *rond*

Anders dan bij het adjectief *rond* of het substantief *rondje* komt de *Cirkel*-betekenis voor *rond* als prepositie niet in zicht. Dat betekent niet dat *rond* en *om* niet gebruikt kunnen worden voor cirkelvormige paden, maar die liggen dan altijd besloten in de ruimere betekenis daaronder, zoals *Volledig*.

2.5 Om en rond als postposities

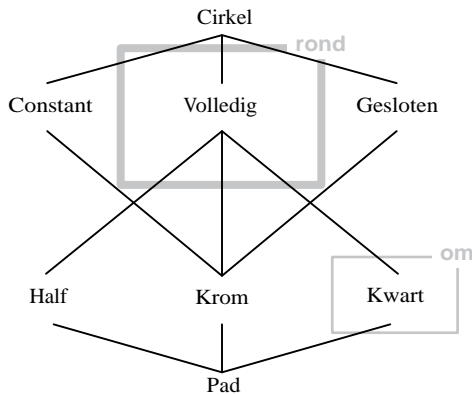
In hun postpositioneel gebruik zijn *om* en *rond* tamelijk beperkt. De postpositie *om* vinden we in het moderne Nederlands met complementen als *hoek* en *bocht* en het definieert ten opzichte daarvan een *kwart* pad (*de hoek om*, *de bocht om*). De postpositie *rond* is beperkt tot objecten met een binnenruimte of een oppervlak waar een volledig pad kan worden geplaatst (*de kamer rond*, *de wereld rond*). We zien dus de volgende contrasten:

- (20)
a	de hoek om - *de hoek rond	(kwart)
b	de bocht om - *de bocht rond	(kwart)
c	*de kamer om - de kamer rond	(<i>Volledig</i>)
d	*de wereld om - de wereld rond	(<i>Volledig</i>)

Het WNT observeert dat het gebruik van *rond* in *de kamer rond* twee betekenissen heeft: (i) ‘langs den omtrek van de kamer’ en (ii) ‘in alle richtingen binnen of door de kamer’. Zoals ik bij Figuur 4 al opmerkte, vallen in het ruwe model dat ik hier geef beide betekenissen onder *V_olledig*. Het WNT vermeldt ook een postpositioneel gebruik van *om* dat nu verouderd is (‘beweging langs den omtrek van het aangewezen voorwerp’):

- (21) a de tafel om (dansen)
b het eiland om (varen)
c de stad om (draven)

Omdat ik me hier beperk tot het hedendaagse Nederlands, laat ik dit gebruik hier buiten beschouwing. Op de semantische kaart zien de postposities *om* en *rond* er dan als volgt uit:

Figuur 15: Verdeling van de postposities *om* en *rond*

Dit bevestigt opnieuw de algemene indruk dat *rond* sterkere betekenissen uitdrukt dan *om*.

2.6 Om en rond als partikels

Tenslotte vinden we *om* en *rond* allebei als partikels bij werkwoorden, *rond* alleen scheidbaar, *om* zowel scheidbaar als onscheidbaar:

- (22) a Scheidbaar: róndrijden
Hij reed daar rond
b Scheidbaar: ómvallen
Het viel toen om
c Onscheidbaar: omklémmen
Zij omklemde het kind

We kunnen, gebruikmakend van het materiaal in het WNT (X, kolom 158 en XIII, kolom 1050) en de *Algemene Nederlandse Spraakkunst* (ANS, Haeseryn et al. 1997:621-623, 626), het optreden van *om* en *rond* bij werkwoorden indelen in een aantal betekenisgroepen. De informele karakterisering van die groepen correspondeert goed met de betekenissen die ik hier in Figuur 1 heb geformuleerd en we zien opnieuw duidelijke contrasten tussen *om* en *rond*.

Allereerst is er een aantal betekenissen waarvoor alleen *om* gebruikt wordt en *rond* niet mogelijk is. *Om* heeft een ‘omweg’-betekenis (k_{rom}), die *rond* niet heeft:

- (23) ‘Omweg’ (k_{rom})
‘van een weg gezegd [...] om aan te duiden, dat die in een kromme lijn loopt en daardoor langer is dan de gewone of rechte weg’ (WNT), ‘met een omweg’ (ANS)
- a omlopen - #rondlopen
 - b omrijden - #rondrijden
 - c omfietsen - #rondfietsen

Het hekje (#) bij de werkwoorden met *rond* geeft aan dat deze wel grammaticaal zijn, maar niet gebruikt worden in de bedoelde betekenis. Er kunnen natuurlijk wel andere betekenissen beschikbaar zijn voor deze combinaties (V_ollE_diGe betekenissen als ‘her- en derwaarts’ of ‘in een doorlopende kring’). Een andere betekenis is:

- (24) ‘Omkering’ (H_{a1r})
‘beweging in een halve cirkel’ (WNT), ‘door de werking van het oorspronkelijke werkwoord veroorzaakte omkering’ (ANS)
- a omzetten - #rondzetten
 - b omdraaien - #ronddraaien
 - c ompraten - #rondpraten

Het gaat hier niet om verplaatsing langs een pad, maar om rotatie. Een bijzonder geval van zo’n rotatie is die waarbij het hoofd naar achteren gedraaid wordt:

- (25) ‘Achterom’ (H_{a1r})
‘een wending naar achteren’ (WNT), ‘het hoofd draaien en de blik naar achteren wenden’ (ANS)
- a omblikken - #rondblikken
 - b omkijken - #rondkijken
 - c omzien - #rondzien

Rotatie is ook aan de orde in de volgende betekenis categorie:

- (26) 'Omver' (k_{ward})
'verandering waardoor een persoon of een levenloos voorwerp plotseling van staan tot liggen overgaat' (WNT), 'door de werking uitgedrukt in het tweede lid uit z'n evenwicht raken of brengen' (ANS)
a omduwen - #rondduwen
b omkegelen - #rondkegelen
c omvallen - #rondvallen

Er zijn twee manieren om 'omsluiting' uit te drukken en beide zijn niet productief. Eén manier gebruikt scheidbare verbindingen met *om*:

- (27) 'Om het lijf' (V_{oIIediG})
'het lichaam of een lichaamsdeel geheel omgeven' (WNT), 'rondom' (ANS)
a ómdoen - #ronddoen
b ómhangen - #rondhangen
c ómspelden - #rondspelden

Het pad dat beschreven wordt door het omsluitende object hoeft niet cirkelvormig te zijn en ook niet gesloten, zoals we kunnen zien bij het omdoen van een Romeinse toga. De formele categorie die hier bij hoort is dus V_{oIIediG}. De andere manier om 'omsluiting' uit te drukken maakt gebruik van onscheidbare verbindingen:

- (28) 'Omringing' (V_{oIIediG})
'omringing [...] door een werking', 'omsluiting door middel van een voorwerp' (WNT), 'de werking die door het ongelede werkwoord wordt aangeduid, wordt zodanig op een zaak gericht, dat ze die zaak helemaal omsluit' (ANS)
a omhángen - *rondhángen
b omschíjnen - *rondschíjnen
c omármén - *rondármén
d omkáderen - *rondkáderen

Met *rond* zijn zulke scheidbare verbindingen niet mogelijk.

We zien gedeeltelijke overlap tussen *om* en *rond* in drie betekenissen. In de eerste twee betekenissen gaat het om verplaatsing met een V_{oIIediG} karakter:

- (29) 'Her- en derwaarts' (V_{oIIediG})
'her- en derwaarts', 'zonder geregelde gang, zonder orde of plan', 'afwisselend verschillende richtingen' (WNT), 'de werking die door het werkwoordelijk deel genoemd wordt, geschiedt [...] her- en derwaarts' (ANS)
a omzwerven - rondzwerven
b ?omdolen - rondsdoelen
c ??omdobberen - rondsdoberen
d *omstappen - rondsdoeren

- (30) 'Naar alle kanten' ($V_{\circ} \Pi_{\text{ediG}}$)
'naar alle kanten' (WNT), 'de werking die door het werkwoordelijk deel genoemd wordt, geschiedt naar alle richtingen' (ANS)
a ombazuinen - rondbazuinen
b omroepen - ?rondroepen
c #omreizen - rondreizen
d #omzenden - rondzenden

In beide gevallen is het gebruik van *om* niet productief en dat van *rond* wel. Bovendien zijn de vormen met *om* vaak archaisch of in bepaalde opzichten beperkt. Bij de werkwoorden die het WNT als voorbeeld geeft, gaat het in de meeste gevallen om woorden die niet meer tot het moderne Nederlands behoren:

- (31) a 'Her- en derwaarts': omdobberen, omdolen, omdrentelen, omdwalen, omfladeren, omhuppelen, omkuieren, omlopen, omreizen, omrijden, omslenteren, omslingeren, omsollen, omspringen, omsukkelen, omzwerfen, ombedelen, omgrabbelen, omhoepelen, omhooren (naar iets), omsnuffelen, omtasten, omvorsen,
b 'Naar alle kanten': ombazuinen, omkleppen, omklinken, omroepen, omschreeuwen, omtrommelen, omtrompetten, omzeggen, omzenden

In veel gevallen gebruiken we hier nu verbindingen met *rond*. We zien hier wel lexicale diffusie en differentiatie. De ene vorm met *om* is al verdwenen (*omdobberen*), terwijl de andere vorm nog gebruikt wordt (*omzwerfen*), waarbij soms semantische specialisatie optreedt (zoals bij *omroepen*). Dat zien we ook bij het gebruik van *om* in de volgende betekenis (bijvoorbeeld bij *omwentelen*):

- (32) 'Omwenteling' ($V_{\circ} \Pi_{\text{ediG}} \cap \text{GesIoten}$)
'een zodanige beweging rondom een middelpunt, waarbij bepaaldelijk de gehele kring wordt doorlopen, zodat het bewegende voorwerp op het punt van uitgang terugkomt' (WNT), 'een kring beschrijven' (ANS)
a #omdraaien - rondsraaien
b #omtollen - rondsollen
c omwentelen - rondsventelen

Deze betekenis is in ieder geval gebaseerd op de eigenschap $V_{\circ} \Pi_{\text{ediG}}$ (omdat het pad de hele kring, dat wil zeggen, alle richtingen, doorloopt). Maar als dit soort omwentelingen inderdaad terugkomen op het punt van uitgang, zoals het WNT schrijft, dan gaat het om een combinatie van $V_{\circ} \Pi_{\text{ediG}}$ en GesIoten .

Tenslotte is er een betekenisgroep waarin alleen *rond* voorkomt en die in ons model met de formele betekenissen GesIoten en CirkeI correspondeert:

- (33) 'Kring' ($Gesloten$, $Cirke1$)
 'in een cirkel' (WNT), 'een kring beschrijven' (ANS)
 a #omfietsen - rondfietsen
 b #omrijden - rondrijden
 c #omwandelen - rondwandelen

Een kring is niet alleen een letterlijke cirkel, maar ook een gesloten baan. Op dezelfde manier kan *rondfietsen* ook betrekking hebben op een $Cirke1$ -pad en op een $Gesloten$ pad. Er zijn hier en daar nog wel woorden met *om* die een $Gesloten$ betekenis bewaard hebben, zoals in de uitdrukking *omgang* of *omwegang* voor een processie.

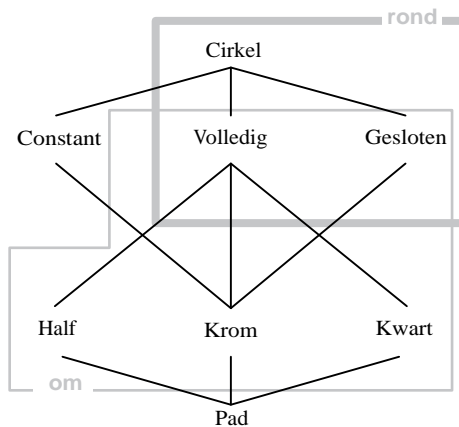
Deze sectie samenvattend zien we het patroon van betekenissen over de partikels *om* en *rond* in Tabel 1.

Informeel	Formele betekenis	om	rond
'Omweg'	krom	+	-
'Omkering'	Half	+	-
'Achterom'	Half	+	-
'Omver'	kwart	+	-
'Om het lijf'	$Volledig$	(+)	-
'Omringing'	$Volledig$	(+)	-
'Her- en derwaarts'	$Volledig$	(+)	+
'Naar alle kanten'	$Volledig$	(+)	+
'Omwenteling'	$Volledig \cap Gesloten$	(+)	+
'Kring'	$Cirke1, Gesloten$	-	+

Tabel 1: Betekenissen van partikels *om* en *rond*

(+) betekent dat het gebruik van *om* in deze betekenis in een bepaald opzicht beperkt is (niet-productief, archaïsch, regionaal, gespecialiseerd).

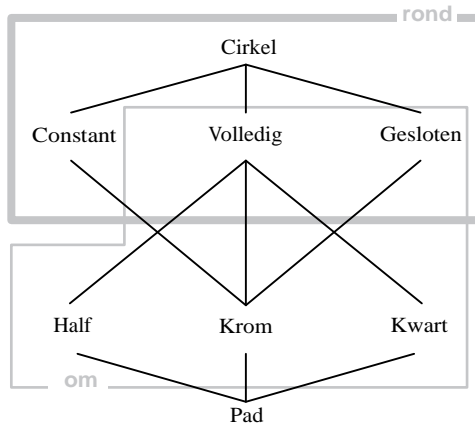
Op de kaart ziet dat er nu als volgt uit:

Figuur 16: Verdeling van de partikels *om* en *rond*

2.7 Om en rond op de kaart

Alles bij elkaar genomen hebben we nu de volgende betekenissen gezien voor *om* en *rond*:

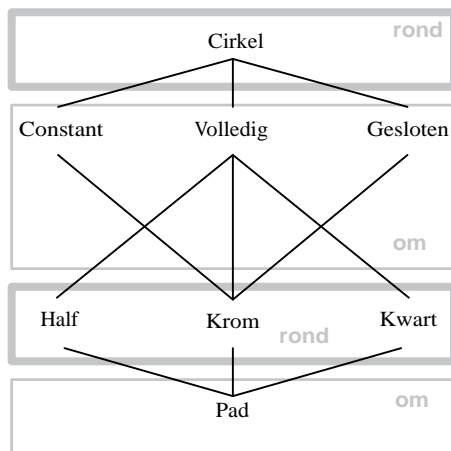
Figuur 17: De verdeling van *om* en *rond*

3 Drie eigenschappen

Welke conclusies kunnen we uit deze verdeling trekken?

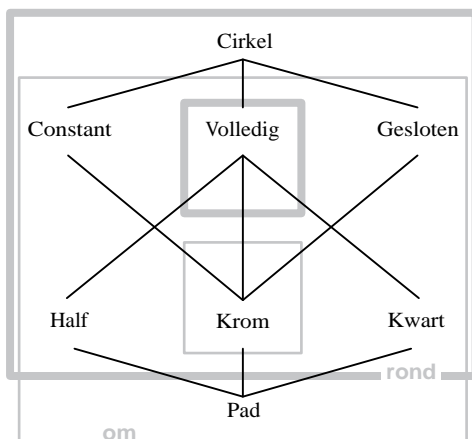
Conclusie 1: Continuïteit

De territoria van beide woorden op de kaart hebben een eigenschap die we kunnen omschrijven als *continuïteit*. Dit geldt zowel voor het totaalbeeld in Figuur 17 als voor de constructie-specifieke verdelingen in Figuur 11 tot en met 16. Een lexicaal territorium bestaat niet uit losstaande stukken, zoals in Figuur 18, maar vormt één geheel:

Figuur 18: Een denkbare verdeling

De territoria zijn bovendien bijzonder omdat ze geen ‘gaten’ hebben. In Figuur 19 hieronder corresponderen *om* en *rond* allebei met gebieden waarin een gat zit: *Volledig* ontbreekt in het gebied van *rond* en *Krom* ontbreekt in het gebied van *om*. Aan de resulterende gebieden ontbreekt de eigenschap van continuïteit:

Figuur 19: Een andere denkbare verdeling

In werkelijkheid zijn *om* en *rond* dus allebei continu. Dit is geen eigenschap die zomaar uit de lucht komt vallen, maar er is hier sprake van een algemene semantische beperking van talige categorieën die al op verschillende plaatsen eerder is opgemerkt. Barwise & Cooper (1981) formuleerden deze eigenschap in hun studie van kwantificerende uitdrukkingen en Zwarts (1997) vond dezelfde eigenschap terug in de manier waarop locatieve voorzetsels ruimtelijke gebieden definiëren (niet op een abstracte semantische kaart, maar in

de ‘echte’ ruimte). In Gärdenfors (2000) vormt deze eigenschap, aangeduid als *convexiteit*, een restrictie op concepten in zijn theorie van conceptuele ruimtes (zoals bijvoorbeeld in kleurnamen) en in de typologische literatuur tenslotte zien we deze *verbondenheid* terug als een belangrijke universele beperking op grammaticale categorieën, wanneer ze worden voorgesteld als gebieden op semantische kaarten (‘semantic maps’, Haspelmath 2003). Ook polysemie blijkt dus, als het aan *om* en *rond* ligt, op een belangrijke manier beperkt te zijn: de verschillende lezingen van een woord zijn niet lukraak verdeeld over de kaart, maar vormen één samenhangend geheel, zonder gaten en spleten.

Conclusie 2: Disjunctie

Wat betreft de relatie tussen de twee gebieden, zien we duidelijk dat de overlap beperkt is tot twee betekenissen in het totale landschap van padvormen: $V_{oII}edig$ en $G_{est}oten$. Hoewel *om* en *rond* wel betrekking hebben op hetzelfde domein van betekenissen, spelen ze binnen dat domein toch zoveel mogelijk een eigen rol. Ze zijn voor een groot deel *disjunct*. Ook dat is weer geen onbekend verschijnsel. We kennen het onder andere als *blokkering*: de tendens om een woord te vermijden voor een betekenis waarvoor al een ander woord bestaat. Dat verschijnsel was al bekend uit de historische taalkunde en de morfologie (Kiparsky 1982), maar is ook in de semantiek en pragmatiek een steeds belangrijker rol gaan spelen (McCawley 1978, Horn 1984). We kunnen blokkering zien als een door algemene principes van economie gemotiveerde specialisatie van woorden. Die specialisatie is niet absoluut (een taal laat tenslotte synonymie toe, ook met *om* en *rond*), maar ze is er wel, als een algemene tendens tot lexicale zuinigheid. Die economische overweging is er ook verantwoordelijk voor dat *om* en *rond* minder met elkaar overlappen dan gegeven de plattegrond mogelijk is. En waar *om* en *rond* overlappen, zoals bij de $V_{oII}edig$ -betekenissen, zien we dat *om* niet-productief is en dat het door *rond* wordt weggedrongen of zijn eigen speciale betekenissen ontwikkelt.

Conclusie 3: Oriëntatie

De twee woorden hebben een bepaalde plaats op de kaart: *rond* zit meer bovenaan (aan de semantisch sterkere, meer specifieke kant) en *om* zit meer onderaan (aan de semantisch zwakkere, meer algemene kant). *Rond* heeft semantisch meer inhoud - *om* is semantisch ‘verbleekt’. We kunnen het nog wat scherper formuleren, op basis van de verdelingen die we in sectie 2 zagen: de betekenissen van *rond* zijn altijd minstens zo sterk als de betekenissen van *om*.

Waarom zijn *om* en *rond* zo verdeeld en niet andersom? Het antwoord op die vraag verdient een eigen artikel, waarin de historische ontwikkelingsgang van beide woorden wordt gevolgd. *Om* en *rond* behoren tot verschillende strata van onze woordenschat. *Om* is een Nederlands erfwoord dat op dezelfde Indo-Europese wortel **ambhi* teruggaat als het Latijnse *amb-* en het Griekse *amphi*. *Rond* is daarentegen een leenwoord dat via het Franse *rond* teruggaat op het Latijnse *rōtundus*, een afleiding van *rōta* ‘wiel’. *Rond* kwam als vorm-adjectief in het Middelnederlands en heeft zich later ontwikkeld tot een bijwoord en voorzetsel van beweging. Semantisch begon *rond* bovenaan de kaart, bij de C_{irkeI} -betekenis en het heeft zich naar lager gelegen betekenissen uitgebreid, vaak ten koste van het oudere *om*.

Het is belangrijk om in te zien dat we deze drie conclusies kunnen trekken omdat de betekenissen niet een ongestructureerde verzameling vormen, maar ten opzichte van elkaar geordend zijn op één bepaalde manier. Die manier is bovendien onafhankelijk gedefinieerd, op basis van de wiskundige eigenschappen van verschillende soorten paden. Er zijn allerlei manieren denkbaar om betekenissen te verdelen tussen *om* en *rond*, maar dat we juist deze verdeling vinden laat zien dat de ordening van Figuur 1 taalkundig relevant is en dat er bovendien algemene principes zijn die beperkingen opleggen aan de lexicale territoria die daarin mogelijk zijn.

4 Conclusie

Hoewel de betekenis van *om* en *rond* als voorzetsels vaak moeilijk te onderscheiden is, blijkt de taakverdeling van deze woorden wél goed te kunnen worden onderscheiden. Om dat te laten zien heb ik de betekenissen gedefinieerd over een geordend domein van padvormen (een ‘semantic map’), variërend van cirkelpaden, via gesloten, volledige, constante, halve, kromme en kwartpaden naar paden in het algemeen. Bovendien heb ik de blik verruimd tot andere gebruiksvormen van *om* en *rond* als postpositie, predikaat, prefix en partikel. De verdeling van de betekenissen van beide woorden blijkt onderhevig te zijn aan een algemene semantische beperking van continuïteit, de overlap is beperkt tot slechts één of twee betekenissen en *om* en *rond* hebben tegengestelde oriëntaties op de kaart die het gevolg lijken te zijn van hun historische ontwikkeling.

Bibliografie

- Barwise, J. & R. Cooper (1981).** Generalized quantifiers and natural language. *Linguistics and Philosophy* 4, 159-219.
- Broekhuis, H. (2002).** *Adpositions and Adposition Phrases*. MGD Occasional papers 3, Universiteit van Tilburg.
- Gärdenfors, P. (2000).** *Conceptual spaces: The geometry of thought*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Haeseryn, W., K. Romijn, G. Geerts, J. de Rooij & M.C. van den Toorn (1997).** *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. (Tweede, geheel herziene editie.) Groningen: Martinus Nijhoff.
- Haspelmath, M. (2003).** The geometry of grammatical meaning: Semantic maps and cross-linguistic comparison. In: M. Tomasello (red.), *The new psychology of language*, vol. 2. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, 211-242.
- Horn, L. (1984).** Toward a new taxonomy for pragmatic inference: Q-based and R-based implicature. In: D. Schiffrin (red.), *Meaning, Form, and Use in Context (GURT '84)*. Washington: Georgetown University Press, 11-42.
- Jackendoff, R. (1983).** *Semantics and cognition*. Cambridge, Massachusetts: MIT Press.
- Kiparsky, P. (1982).** Lexical morphology and phonology. In: P. Kiparsky (red.), *Linguistics in the Morning Calm*. Seoul: Hanshin, 3-91.
- Lakoff, G. (1987).** *Women, fire, and dangerous things*. Chicago: Chicago University Press.

- Loonen, N. (2003).** *Stante pede gaande van dichtbij langs AF bestemming @*. Proefschrift Universiteit Utrecht.
- McCawley, J. D. (1978).** Conversational implicature and the lexicon. In: P. Cole (red.), *Syntax and semantics 9: Pragmatics*. New York: Academic Press, 245-258.
- Schulze, R. (1991).** Getting round to (*a*)round: Towards a description and analysis of a spatial predicate. In: G. Rauh (red.), *Approaches to prepositions*. Tübingen: Gunter Narr Verlag, 251-274.
- Schulze, R. (1993).** The meaning of (*a*)round: A study of an English preposition. In: R.A. Geiger & B. Rudzka-Ostyn (reds.), *Conceptualizations and mental processing in language*. Berlin/New York: Mouton de Gruyter, 399-431.
- WNT (2003).** *Woordenboek der Nederlandsche Taal op cd-rom*. Den Haag: Sdu Uitgevers.
- Zwarts, J. (1997).** Vectors as relative positions: A compositional semantics of modified PPs. *Journal of Semantics* 14, 57-86.
- Zwarts, J. (2004).** Competition between word meanings: The polysemy of (*a*)round. In: C. Meier & M. Weisgerber (reds.), *Proceedings of the Conference sub8 - Sinn und Bedeutung*. Konstanz: University of Konstanz Linguistics Working Papers, 349-360.